

AVRUPA REFORMUNUN TİCARİ TEMELLERİ VE EKONOMİK SONUÇLARI

THE MERCHANTILE GROUNDS AND THE ECONOMIC OUTCOMES OF THE EUROPEAN REFORMATION

Doç. Dr. Kürşat Haldun AKALIN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü,
haldunakalin@osmaniye.edu.tr

Öz

Avrupa ekonomisinin biçimlenmesi, araştırmacının; ciro edilebilen senetleriyle, elden ele değiştirilen alacak senetleriyle, kâğıt parasıyla yani yeni zihniyet tutumların ve yeni gereksinimlerin varlığını kanıtlayan banka parasıyla; kapitalist çağın en azından on beşinci asırdan itibaren başlamış olabileceği görüşünü ileri sürmesine neden olur. Kapitalist şahsiyetin ve etkinliklerin de önemi çok büyüktür. Tüccar olarak kapitalist her istediğini yapan hür bir insandır. Her istediğini yapan hür bir adam olmasıyla bir tüccar olarak kapitalist, sınırlandırılmış eylemleri ve uzmanlaşmış maharetleriyle zanaatkârın tersidir. On beşinci asrın işadamıysa, paranın yöneticisi ve teşebbüsün başı olmasının çok ötesindedir. Tüm çeşitleriyle borç işlemleriyle, tüm denizcilik işlerinin sigortasıyla, kamu veya özel borç ortaklığıyla, gemilerin ve çok çeşitli şirketlerin mülkiyetiyle; yatırım imkânları çok artmıştır. Ayrıca Avrupa'daki tüm büyük kentler, devredilebilir senetlerin gerçek değişimini oluşturmuş, meşrulaştırmış ve kurumsallaştırmıştır. Büyük tüccarlar, bundan dolayı, teşebbüsün yönetimine katılmadığı halde kendi parasını her iş teşebbüsüne yatırmış ve karın dağılımında kendi payını beklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Reform, Kapitalizm, Bireycilik, Çıkarıcılık, Yararcılık

Abstract

The shape of the European economy was caused inquirer to maintain the opinion that the capitalist era had begun by at least the fifteenth century with negotiable bills, receivable bills of exchange, paper money namely with bank notes testify to new attitudes of mind and new needs. Even more significant is the role of the capitalist personality and activities. The capitalist as a merchant is a free man to act as he will, in contrast to the narrowed actions and specialized skills with artisan. The fifteenth century businessman is above all the manager of money and the head of enterprises. Opportunities for investment very increased by loan operations of all kinds, marine insurances, shares in

the public or private debts, ownership of ships and of very different companies. Also all of the large towns in Europe had organized, legalized and institutionalized a real exchange of transferable bonds. The great merchants, therefore, had invested his money every business attempt, not necessarily taking part in the administration of his business and had waited for his share distribution of profit.

Key Words : *Reformation, Capitalism, Individualism, Egoism, Utilitarianism*

1. GİRİŐ

Daha çok kazanarak, daha iyi bir yaşam sürmek, kendi nesline daha yüksek yaşama standartlarını armağan etmek; çalışan kişinin davranışlarına yön veren ve içindeki gayretine azim katan güdülerdir. Toplumsal fayda yaratmak, insanlığa hizmet etmek gibi saygı duyulan daha pek çok güdüler ancak kazanç maksadıyla birlikte bireye benimsettirilmesi halinde, çalışmalara ivme katmasına karşın; bireysel çıkar güdüsünü yok ederek yerine geçmesi durumunda istenilen bireysel sonuçlara ulaştırmamaktadır. Kendisini insanlar uğruna feda eden ve ömrünü Tanrı'ya adayan insanlar, aynı zamanda da kişisel kazançlarını devam ettirerek daha iyi bir yaşam sürme gayesini de taşımaktadırlar. Orta Çağın ilahiyatçılarının öne sürdüğü şekliyle, zenginleşerek daha rahat yaşama fırsatlarına sahip olan kişinin, mutlaka günah bataklığına saplanacağı önyargısı; beraberinde, dünyadan vazgeçmiş olmanın kanıtı olarak görülen fakirliğin ve pejmürdeliğin, Tanrı'ya uzanan takva yolunun ön koşulu olarak benimsenmesine neden olmuştur. Belki de sırf bu nedenden dolayı, yasalar tarafından yasaklanan suçları işlememe koşulunu beraberinde getiren; kıtlık, afet, deprem vs. şeklindeki Tanrı'nın gazabından tüm ulusları korumak maksadıyla, suçlulara kısasa kısas ölçü olan, infaz hükümlerini katı bir anlayışla hakkın gözü önünde uygulatan eski İsrail dinine bir tepki olarak ortaya çıkan İsa'nın diniyle; bu çıkarıcı ve günaha eğilimli insan doğasının, içten yönelişle değiştirilmesi arzusu taşınmıştır. Artık Eski Ahit'teki "çalmayacaksın, zina etmeyeceksin, öldürmeyeceksin" vs. şeklindeki olumsuzluk bildiren emirlerin yerini; malını mülkünü fakirlere dağıt, dışmanını dahi sev, geri ödenmesini ummaksızın borç ver vs. gibi olumlu emirler almıştır. Bu nedenle, "zina etmeyeceksin" denilmiştir bir kadına o niyetle bakan bu suçlu işlemiş sayılır, "öldürmeyeceksin" denilmiştir bir insana nefret duyan bu suçlu işlemiş kadar günaha girer vs. gibi İncillerde ifadelere rastlanılmaktadır.

Oysa yaşanılan gerçeğin böyle düşsel sözlere hiç uymadığı, hristiyanlığın kurumsallaşması sürecine geçildiğinde çok iyi anlaşılmıştır. İçten ve gizli yönelişin herkes tarafından gerçekleştirilemeyeceği, dinin ve ibadetin olduğu kadar insan davranışlarının da en katı bir disiplin içinde denetlenmesinin gerektiği. Avrupa'da Orta Çağa uzanan yolu haklı kılmaktadır. Dinsel baskının yoğunlaştığı bu dönem içinde dahi, adil fiyat ve faiz yasağı tam olarak uygulanamamıştır. On altıncı asra gelindiğinde yükselen kent yaşamı, orta sınıfa özgü yeni bir hayat tarzını ve biçimlendirdiği davranış güdülerini insanlara kabul ettirmiştir. Kısaca özetlenecek olunursa, on altıncı asra miras kalan zihniyete rağmen, toprak kiralalarında, ürün fiyatlarında, çalışanların ücretlerinde şaşırtıcı ölçüde yükselmeler görülmüş; bu hızlı ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak

da ticaret ve mali örgütlenmede çarpıcı değişmeler olmuştur. Ekonomik canlanmanın en önemli sonuçlarından birisi de, felsefi düşüncede kendisini hissettirmiştir. Son derece tutucu bir özellik göstermesine rağmen, bu hızlı gelişme karşısında pek bir sorunla karşılaşılmiş da değildir. Radikal toplumsal yapılanma, daha düşük düzeyde ortaya çıkmıştır. Orta Çağlarda kabul edilmiş dinsel dogma ve yargılara aykırı hareketlerin kendisini haklı kılmak için beraberinde getirdiği; kilise örgüt hiyerarşisi içindeki savurganlığa ve lüks yaşama gösterilen düşkünlüğe, üretmeksizin tüketmeye alışmış bu ruhban dünyasının daldığı tüketim eğilimlere duyulan öfke ve tepkiler, eleştirilerin dayandığı sosyal arzularla tam bir uyum içinde ortaya çıkmıştır. Daha alt kilise örgütleri arasında bağımsız bir düşünce ve karar verme erkini elinde bulunduran resmi kilisenin, temel işlevi olarak gördüğü ezeli kurtuluş aracı iddiası içindeyken, üyelerinin dünyevi açıdan bolluk içinde ayrıcalıklı bir hayat sürmesi; çok tehlikeli gerginliklere yol açmış, tarihin en korkulu ve dehşetli isyanı olarak gösterilen tedhişin acımasızlığıyla ve merhametsizliğiyle kıyaslanabilen tepkilere neden olmuştur. Zihniyet itibarıyla dinsel düşünce, tamamıyla statik bir anlayışa sahip olduğundan toplumsal düzen kesinlikle değiştirilemez olarak kabul edilmiş, daha gelişmiş bir yapıya geçilemez sanmıştır. Çok ender olarak farklı bakış açıları ortaya çıkmış olsa dahi, Orta Çağın sözcüleri alışılabilen öğretilerini bıkmadan yinelemekte, topluluğun ayakları çalışmak için, elleri savaşmak için ve başı da yönetmek için bu dünyada olduğunu açıklamaktadır. Böyle bir anlayış içinde bulduklarından, tıpkı topluluk hareketi gibi sıkıntı ve dertleri bildirmekte ve sosyal çalkantıları sezinlemekte olduklarından; doğal düzenin alt üst edici bir oluşumunu tasarlamakta, Orta Çağ Avrupasının övünç kaynağı haline getirilen hür kentlerin yükselişlerin ardından, uygarlığın her sonuç getirici ilerleyişinin tohumunu içeren yargı ve yönetim anlayışındaki değişimi hızlandırmaktadır.

2. DOGMATİK ZİHNİYETİN EKONOMİK VE SOSYAL ÖRGÜTLEMESİ

Ekonomik davranışla ilgili sorunlara da değinerek, reformları değerli kılan bu anlayış değişikliğinden pek kaygıya kapılmaksızın; ekonomik tutumun önemli bir kısmını ve içeriğini oluşturan, kişisel ahlaka özgü geleneksel standartların korunmasıyla ilgilenir olmuşlardır. Gerçekten de, kilise ekonomik yapıya doğrudan katılmış, özellikle de tarım sahasındaki toprak kirasıyla ilgili olarak ön plana çıkmış haklarıyla da, en önemli çıkar sahiplerinden biri konumuna ulaşmıştı. *“Kilisenin kendisi en büyük toprak sahipliğiyle belki de çıkar odağı haline gelmiş olması dolayısıyla feodal yapı içinde kilise kurulu kadar çekişmeli bir dokuya rastlanılmamıştır. Zamanının en büyük maden sahipleri olarak kilise, krallar aleyhine haçlı seferleri başlatacak bir güce ulaşmışlardı. Ruhani Frankiskanların zulme uğramalarına rağmen, toplumsal düzene karşı meydan okumaları asla son bulmamıştır. Hristiyan kiliselerin prensler tarafından kabul edilebilir olan İsa'nın öğretileriyle çok yakından benzerlikler taşıyan servetin kutsallığını yalanlayan bazı öğretiler önerilmiştir. Orta Çağ ekonomi sisteminin temeli, İtalya ve Flanders hariç olmak üzere, nüfusunun onda dokuzundan daha fazlası tarımsal bir uğraşı içindeydi. Serflerle veya ırgatlarla çalışma, toplumsal tabakalaşmanın temelini oluşturmaktaydı. On altıncı asırda, o ana kadar pek*

eşine rastlanılmayan türdeki tarımsal rekabetin günahkarlık olarak nitelendirilen olumsuz sonuçlarıyla yüz yüze gelinince; muhafazakar dindarlar, artık gözden kaybolmakta olan eski çağın toplumsal uyum ve dengelerinin yıkılmakta olduğunun farkına vardılar. Bundan dolayı, özlemi çekilen ideal yapının işlemez bir hale gelişini üzüntüyle kabul ettiler. Artık eskiden olduğu gibi, lordlar ve kiracılar birbirlerine karşı hayırseverlik ve dostluk bağlarıyla bağlanmış değillerdi. Lordun kiracısını kendi evladı gibi görerek şefkatle himaye etmesine ve kiracıların da mülk sahibine sevgi bağıyla bağlanmasına pek rastlanmıyordu. Orta Çağı ayakta tutan anlayışı, üsttekilerin alttakileri şefkatle himaye etmesini ve alttakilerin de üsttekilere sevgiyle itaat etmesini kapsadığı için; lord, koruması altındaki herkesi sanki kendi çocuğuymuş gibi görmekte, baba olarak sevilmekteydi. On beşinci asır İngilteresinde varlıklı ve başarılı küçük çiftçiler, bu toplumsal yıkıntılar üzerinden yükselmiştir. Ancak, Orta Çağların büyük bir kısmında küçük çiftçilerin etki ve önemleri, öyle çok fazla olmamıştır. Bağlılık/koruma temeline dayanan sistemin kesinliği altında bu küçük çiftçiler, hiç hayale dalmaksızın, yükselmenin koşullarını hazırlamaya koyuldular. Yükselişe geçişin ilk adımı, çok az da olsa parasal birikimini korumak isteyen köylülerin, kendilerini, lordun malikane topraklarında çalışma yükümlülüğünden kurtarmalarıyla, atılmıştır. İngiltere’de köylü ayaklanmaları, Almanya ve Fransa’da hiç durmak bilmeyen rençper isyanları ardından gelen birkaç hareketlere; öfke ile nefretin olduğu kadar, acı ve burukluklara da yol açan toplumsal kızgınlık hali açığa çıkmıştır. Bazı Orta Çağ ekonomistlerinin sorgulamaktan sakınmış olmalarına karşın, serfliğe yönelik dinsel düşünce ile eğilimin ne yönde olduğunun irdelenmesi, çok büyük bir önem taşımaktadır.” (Salwyn 1982; 57).

Orta Çağ süreci boyunca, hristiyanlığın merhamet telkinleriyle, kölelerin serfliğe nasıl geçiş yaptıklarının irdelenmesini sağlayan bu soruya, birkaç istisnai bireyi ve dinsel görüşü yadsımadan yanıt verebilmenin olanağı yoktur. “Gerçekten de kilise, keyfi vergilendirmelere kınamalar yağdırırken; serfe, de diğer insanlara olduğu gibi adalet ve merhamet duyguları içinde davranılması gerektiğinde ısrar etmiştir. Bununla da kalınmamış, bir kimsenin kölelikten azat edilmesini veya serflik bağlarının çözülmesini; Tanrı yolunda fakirlere sunulmuş armağanların en büyüğü olarak görerek, dindarca davranış şeklinde betimlemiştir. Serfler, canlı aletler ve avadanlıklar olarak değil de, insan neslinden gelmiş kişiler olarak görülmeye başlanmıştır. Kilisenin öğretisi bakımından, Tanrının gözünde tüm insanlar aynıdır, Tanrının karşılık ummayan hizmetkârıdır, yani serftir. Tanrı krallığında Lazarus, İsa’nın huzurunda sadece bir serftir. Burada karşılığını ummaksızın koşulu, Orta Çağın ruhani kılınmış bu koruma/hizmet bağının temelidir. Orta Çağın toprak rençperi, ekonomik bir zümre olmaktan çok, gerçek statüsü yönüyle bir serf olarak kabul edildiği halde; on dördüncü asrın serfleri içinde, bir asır geçmeden zenginleşen kimselere de rastlanılmaktaydı. Kilise hukuku, köleliği serfliğe dönüştürmüştü ama bir iman kattığı serfliği de benimsemiş ve kutsal kılmıştı. Yine de sayısı az fakat etkisi güçlü olan birkaç kilise mensubu, toplumsal bir düzen olarak serfliğe karşı tavır almaktan sakınmamıştı. Gerçi hiç kimsenin, inanan her bir kişinin Tanrı katında veya İsa’nın huzurunda serf olduğundan kuşkusu yoktu, ancak serflerin

haklarının gasp edilmekte olduğu da bir gerçektir. Aquinas, Kutsal Kitap ayetlerine bağlı kalarak, köleliği kişinin günahkârlığının bir sonucu olduğunu açıklamış olsa dahi, ekonomik temeller bakımından haklı görülmesini engelleyici bir tutum içine de girmiştir. Neredeyse bütün Orta Çağ yazarları, serfliği tanımış veya kabullenmiş gözükmemektedir.” (Tribe 1988; 61) Kilise örgütüne ait arazilerin, muhtemelen çok daha fazla tutucu yöntemlerle işletilmiş olmasına karşın; diğer arazi sahiplerine kıyasla ne daha iyi ve ne de daha kötü bir durumdaydı. Kiraya verilen mülkler ve çiftlik kârlarıyla ilgili olarak edinilen olumsuz izlenimler, aslında, serf çocuklarının durumundan haberdar olmasından kaynaklanmıştır. Feodal aristokrasi ile hiyerarşik atamalarıyla erk sahibi olan kilise örgütünün öncüleri, çözüme kavuşturulamaz biçimde birbirine karışmıştı.

“İsa insanları özgür kılar” sözü, toplumsal kargaşa ortamına girildiğinde, belki de kiliseden çok, Almanya ve İngiltere’de isyan eden köylüleri sevindirmişti. En azından Almanya’daki kilise örgütünün efendileri, köylülere lütfekâr davranılması gerektiğini açıkça söylemekteydiler. On sekizinci asra gelinceye kadar Fransa’da ve on dokuzuncu asır içinde de Almanya’da serflik hâlâ devam etmiş olsa da; genel ekonomik temelin bir uzantısı olarak serfliğin yok olmasıyla birlikte, mülk sahibi olarak kilise üyeleri çok alt düzeyde karşı koymuşlardı. Serfliğin tümüyle ortadan kalkmasında hristiyan ideallerinden çok, Fransız devriminin hümanist liberalizmi etkili olmuştur. Yine de, bu çok önemli toplumsal değişiklikler döneminde, kilisenin sesini kısmış olması bile büyük bir başarıdır. “Başlangıçta küçük bir insan grubunu barındırırken, kilise, yabancı uygarlıklarla ve kökleşmiş gerçeklerle yüz yüze gelmiş; imanına aykırı bulduğu bu alışkanlıklara karşı çıkmaktan veya kınamaktan hiç usanmamıştı. Ancak, maya hamurla karıştığında, artık kilise kendisini toplumun bir parçası olarak değil de toplumun kendisi olarak görmeye başlamıştır. Böylece dogma ve ideallerinde giderek daha fazla ılımlı olmaya kendisini mecbur hissetmiş, kısacası hamura su katmak zorunda kalınmıştı. Eleştirenler ile durumdan hoşnut kalanlar sonunda uzlaşmışlardır. Dogmanın özünden ödün vererek gerçekleşen bu değişime uyum eğilimi karşısında, eleştirenler, katlanılmaz bir hal alan bu durum daha ne kadar çekilebilir, derken; övgüler yağdıranlar ise, dayanılmaz görülen bu ortam ne kadar yumuşatılabilir diye sormaya başlamışlardır. Aslında, eleştirenler de hoşnut kalanlar da, konuya kendileri açısından bakmaktaydılar. Şayet, dinsel düşünce toplumsal heyetin içinde çok daha fazla etkin bir duruma gelmiş olmasına karşın, Orta Çağın kilisesi zamanın toprak sistemiyle gerektiği şekilde ilgilenmede yetersiz duruma düşmüşse; en azından bireysel düzeyde, kişinin ekonomik işlemlerini kapsayan konularda açıklayıcı bilgilendirmede bulunmak zorunlu bir hal alır. Orta Çağın başlangıcında, kilise, çalışma barışını ve çalışanları koruyan, fakirlere olduğu kadar talihsiz olan ve baskı altında kalan kimselerle çok yakından ilgilenen bir tutum sergilemiştir. Kilisenin Orta Çağ toplumu içindeki ideali, hükmedenlerin himayesi altına giren çalışanların; en azından şiddet ve baskı altına girmekten korunmasının, öldürülme ve sakat bırakılma tehlikelerinden uzak kılınmasının sağlanması sayesinde, toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesidir.” (Scott 1983;73). Ekonomik ilişkilerin giderek karmaşık bir hal alması, geleneksel himaye zümreleştirmeleriyle idare

edilmesi ve çözüme kavuşturulması olanaksız olan bir dizi sorunlarla karşılaşılmasına yol açmıştır.

Geleneksel yapıyı geçersiz kılacak şekilde ortaya çıkan çetin sorunlarına karşı, öfkeli ve kaprisli bir tutum içinde yaklaşılması halinde, bu sorunların sahibi olan zümrelerle ilgilinin ve bağın kopması sonucuyla karşılaşılmaktadır. Dogma ile uygulama arasında beliren derin aykırılıklar ve uyumsuzluklar, ne kadar güçlü ve etkili görünürse görünsün, ilkeler uygulamada ne kadar anlamsız bir hale gelirse gelsin; yine de, kilise hukukçularının ahlaki yorum içeriğindeki düşünsel çalışmaları, diğer hukukçulardan az olmayan derecede etkili olmuştur. İnsan faaliyetlerden sıradan olanlarıyla dahi betimlenmesine büyük gayret sarf edilmiştir. En az zapt olunabilir insanın tutkularıyla ve iştahlarıyla ilgilenilmiş, böylelikle, artık iştihamını kaybetmiş olan Orta Çağ idealleri canlandırılmaya çalışılmıştır. Özel yaşamda hoşgörülen eğilimler ile iş hayatında izin verilen davranışlar arasındaki farklılığın ve ayrılığın giderek görünür bir hal alması; himaye görme ve çalışma, hükmetme baskı altına alma şeklinde beliren Orta Çağ dengesinin sağlanmasının temel dayanağı halini alan açgözlülük ve tamahkârlıktan kaçınabilme maharetini önemli kılmıştır. Giderek bütün şiddetiyle vurgulanan merhamet ve hayırseverlik geleneği, kişilerin bireysel ihtirasları karşısında önemini kaybeder olmuştur. İlkelerdeki sertlik ve müsamahasızlık içeriğinden her geçen gün vazgeçilmiş, hükümlerin yaşamda gerçekte işlişkiler içinde uygulanabilir olmasına daha fazla önem verilmiştir. *“Ticaretteki vicdansızlığa ve çıkarıcılığa karşı, merhamet ve diğer gamlık içeriğindeki bu oluşturulmuş yapının ayakta kalması istenmiş, kazanç maksatlı ve çıkar içerikli ilişkiler yasalarla sınırlandırılma yoluna gidilmiştir. Üst tabakadan gelme insanlar içinde tamahkârlılığın ve harisliğin hâlâ hüküm sürmekte olduğunda ısrar edilirken, uğraşlarıyla kötü olarak anılmaları kesinlikle küçümsenir bir durum olmadığı gibi; kendi iç dünyalarında da, hırsın ve kazanç emelinin ekonominin teşebbüs ile rekabet ilişkilerinde gerekli olduğu konusunda kendilerini ikna etmiş değillerdi. Bencillik ve çıkarıcılık duygularıyla yükselen bireycilik ruhunun karşısında tavır takınarak aykırı savlara yeltenen bazı yazarların tamahkârlık ve harislik nitelendirmesi altında da olsa kazanç maksatlı eylem üzerinde uzun uzadıya düşünölmüş olması, hiç de şaşırtıcı olmamalıdır. Serbest rekabette uğranılan hayal kırıklılığının etkisiyle, toplumsal bakımdan hissedilen rahatsızlıklara çare olucu bazı ölçütlerin talep edilmesi; pazarın kesin işleyişinden ekonomik üstünlük duygusunun hasetçi ve alaycı kuşkusundan çok daha fazla ikna edici olması nedeniyle; Orta Çağlar boyunca yaygınlık kazanan ruhsal durumu, akıl çağının ümit vaat eden iyimserliklerine göre daha anlaşılır olmaktadır. Toplumdaki insanların davranışlarını açıklamaya yönelen akıl çağının iyimser teorisi, inanç çağı olarak tanımlanabilen on üçüncü asırda daha fazla anlaşılabilir olmaya layıktır. Sağladığı güven ve uzlaşı ortamıyla, iş anlayışıyla sanayiye ve finans ilişkilerini kontrol edebilen etkisiyle, on üçüncü asırda uygun ücretleri ve adil fiyatları sabit kılmaya yeltenilmiş, özellikle ayakkabı ve dokuma teşebbüslere koruma altına alınmıştır.”* (Salwyn 1982; 64).

Ekonomik örgütlenmenin sorunlarını kapsayan yaklaşımlar, tefecilerin ve istifçilerin merhametsizlik ve şefkatsizlik içindeki tamahkarlıklarını yeren Orta Çağ kasaba zihniyetinin çok daha şiddetli bir karşı koyuş eğilimine girmiş,

görünmeyen elin işlemlerinin uygulayıcıları halinde düşünölen günahsız nesline daha fazla güven duymuştur. Yine de bu benzerlik, gerçek olmasına karşın yüzeyseldir. Orta Çağ düşünöcesinin bu etmenlerini kesin olarak haklı kılmasının yanı sıra üzerinde de durmuş olması, son derece ilginçtir. Orta Çağ düşünöcesinin katkısının önemi, yalnızca fiyat ve faiz teorileriyle sınırlı kalmakta; tüketiciler ile borç alan grubun devamlı bir baskı altında tutulduğu ekonomik ortamdaki koşullar, neredeyse tüm dönem boyunca yinelenmiştir. “*Toplumu ekonomik bir işleyiş halinde değil de ruhani bir organizma olarak gören Orta Çağın düşünöürlerinin, ekonomik faaliyeti kapsamlı ve karışık bir birim içinde alt bir element olarak algılanmasının sonucunda, dünyevi bütün işlerin kazanç maksadından soyutlanarak tam bir denetlemeyi zorunlu kılmakta, maddi araçların sunulması süresine de ahlaki gayelerin ve yargıların devamlı baskı altında tutulmasını gerekli görmöktedir. Kiliseye ait olan servetin büyük ölçüde rençper kullanılmasından kaynaklanması ve parasal gelirlerin faizden elde edilmesi, kilisenin oluşan bu yeni ekonomik yapıya uyum sağlamasını sağlamıştır. Yine de para, Tanrı yolundan çıkmanın en önemli aracı ya da emeli işlevini sürdürmöktedir. Bildik uyarılar hâlâ geçerlidir ve etkilidir. Ekonomik tutkularına ve emellerine teslim olmuş bir kimsenin, gaddarlığın gerektirdiği merhametsizliği ve acımasızlığı göstermesi kaçınılmaz bir hal almakta, ekonomik çıkarların hükümranlığı altında kendi kendisinin büyük görme eğilimi içine girmektedir. Ekonomik çıkarı ve kişisel kazancı meşru kılan her hangi bir öğreti, hükümranlık kurduğu saha içinde kendisine köleler bulmakta hiç geri durmayacaktır. Ne kadar başarılı olunursa olunsun, sistemin efendileri bencillik ve tamahkârlık duygularıyla galeyana getirilen çıkarıcı idealleri olmaktadır. Artık herkes tarafından fark edilen gerçöklere ortam hazırladığının sezinlenmesi, akla dayalı felsefenin de temeli haline gelecektir. Bir asır öncesi toplumsal koşullar bu gün kadar berrak gözükmese dahi, ekonomik çare kriterinin bir gereği olarak kazancın çok çeşitliliği özelliğiyle karşı karşıya gelinmiş, üretilen ürün miktarı ile kitlelerin gereksinimine dayalı olarak kolaylıkla yorumda bulunulmaktadır. Doğal hukuğu kendi dogmalarına kurgulayan Orta Çağın teorisyenleri, yaşamın mütevazılık kuralı, bireyin arzularına ve gelip geçici zorunluluklarına karşı üstün tutulmaktadır. Bencillik ve çıkarıcılık duyguları içinde alevlenen bireycilik eğilimleri, Orta Çağın ilahiyatçıları ve kilise hukukçuları tarafından bastırılması ve sindirilmesi gereken bir sapkınlık olarak algılandığından; para kazanma emeli veya daha iyi yaşama arzusu kişilerin günahkâr hallerinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Orta Çağın zihniyet dünyasını ifade eden, her şeyden vazgeçilmesi ve mülkün dağıtılması emri hâlâ geçerliliğini korumuş olsa da; artan zenginliklerden kilise örgütü de kendi ruhban payını almış, kilise kurulu üyelerinden rüşvet alanına dahi rastlanılmıştır.” (Hill 1973; 24)*

3. AVRUPA REFORMUNUN BİREYCI VE ÇIKARCI EĞİLİMİ

Ön altıncı asra gelindiğinde, endöljans belgelerini Fuggerlere ihale eden ve parasal birikiminden düzenli faiz geliri elde eder hale gelen papalığa karşı duyulan öfke ve yıldınlık, temiz vicdanlarıyla dine yónelen insanlarda, apaçık bir şekilde karşı çıkma ve itiraz etme eğilimlerine yol açmıştır. “*Papalığın artık dini*

temsil etmediği, eğilimleriyle dinin dışına çıktığı yargısı, reform dönemi öncesi sıradan insanların emin oldukları bir düşünceydi. Reformistler, ne İsa'nın kendisinin ve ne de hristiyan uluslar topluluğunun, halkın mutluluk ve gönencini arttıracak olan kişisel kazancın arttırılmasına asla karşı çıkmadığını, komşularının dertlerine ve sıkıntılarına çare olacak gelişmelere veya yeniliklere engel olmadığını, ısrarla dile getirmişlerdi. Yenidünyayla ilgili olarak reformistlerin temel düşünçesi, artık toplumun öğrenme ve bilim yoluyla ilerleyeceği, buluşlar sayesinde yaşamın daha müreffeh kılınacağı kanısına dayanmaktaydı. Ancak, aynı dönem boyunca ortaya ıkmiş olan dinsel yönelişler ile maddi ilgiler arasındaki ilişkilerin değişmesiyle birlikte, kavramların içeriğinde başlayan farklılaşmaları irdeleyen uygun açıklamalarla dikkatler kazanç ve başarıya çekilmiştir. Ahlaki yargılarda ve düşünsel içeriklerde başgösteren ve uzunca bir dönemi de kapsayacak olan bu çatışmanın, toplumsal politikalarda ve ekonomik düşünçenin odaklaşacağı yeni çizgilerde bir değişikliğe yol açması, kaçınılmaz olacaktır. İnsan davranışlarının değişerek biçimlendiği reformist hareketin oldukça karmaşık olması, reformla birlikte kendisini güçlü bir şekilde hissettiren ekonomik bireyciliğin yükselmesine bir açıklama getirilmesi, kültürel değişimin bütünüyle irdelenmiş olduğu anlamına gelmemektedir. Sistemler kendi gelişme yollarını, öncelikle insanların düşünce ve davranışlarıyla uyumlu olma sürecine girerek hazırlarlar.” (Tribe 1988; 59). Oysa geleneksel sosyal felsefe, etkilemeye çalıştığı insanlardaki bu değişimin pek farkına varamadığı ve yargılarını kabul ettirme gayretinde olduğu için, statiktir. Böylece, sınıf ilişkilerini dahi katı bir gelenek ve hukuk temellerinde muhkemleştirmeye çalışmaktadır. Bu ümitsiz katılığı içinde gelenekselleşmiş sosyal felsefe, insanlardaki değişimlerden ve ekonomik canlanmalardan hiç etkilenmemiş olmaya, büyük özen göstermektedir. Çünkü koşullara uymak ve değişen eğilimlere göre biçimlenmek, temellerini oluşturduğu dogma ya da düsturlardan tümüyle kopmasına neden olacaktır. Artık, önü alınamaz bir şekilde kendisin kabul ettiren yeni güçlerle karşı karşıya gelindiğinde, geçmişin dogma ve ideallerini savunan kimseler, ne kadar uyumsuzluklarını örtbas etmek isteseler dahi, eğilimlerinin gerçeklere aykırı olduğunun, insanları ikna etmede ne kadar güçsüz ve çaresiz kaldıklarının farkına varacaklardır. “Bilimsel ilerlemeler ve önü alınamayan buluşlar ve keşifler, kilise örgütünün dogmalarında özümsemiği hukuk düsturlarının kaynağına karşı bir isyanın başlatılmasına, rahatsız edici bir şekilde öncülük etmektedir. Kilise hukukunun ve örgüt disiplininin giderek itibarını kaybetmesi, yaşanan gerçek ortamdaki koparak kendisini değişen koşullara uyumlu kılınması sonucunda; antik dünyanın mahzeninden, çağa uygun siyasal yorumları yükselmiştir. Ancak dikkatleri çeken bu yeniliklerden söz edilmesi, böyle bir kültür değişimi içinde reform hareketinin değerinin alçaltılması anlamına gelmemelidir. Reform, kabul ettiremediği temel nedenleri sonucunda, bir ağı diğerinden tamamıyla farklı kılıcı biçimlenmelere yol açmıştır. İnsanlar, bazı fiili güçlükler içinde kalarak şiddetli baskılarla karşılaşıncaya kadar, ekonomik ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili sorunlarını pek yansıtmamıştır.” (Barry 1991; 36).

On altıncı asır, toplumsal anlamda rotasından ıkmiş bir devingenliğe ulaştığı için, sosyal bir gerginlik ağı olarak dikkatleri çekmektedir. Tutucu

dindar filozofların olup bitenler karşısında çaresiz kalarak, öfkeli ve şiddetli sözlerle, ekonomik canlanmanın yol açtığı zihniyet değişimlerini Mammon'un (hırs, ihtiras ve zenginlik tanrısının) ruhunun utkusu olarak görmeleri; ekonomik dayanağını kaybetmiş önceki toplumsal düzenin savunucuları olarak yaşamın gerçeklerini ölü kuşakların bilincine başvurarak yadsımaları, reform karşıtı yazın içinde çok etkili bir şekilde ortaya çıkmıştır. *“Orta Çağların toplumsal teorilerinin düşünsel uzantıları içeriğindeki bu dogmatik hezeyanların, çok daha kapsamlı ve açık bir şekilde on altıncı asır muhafazakârları tarafından dile getirilmiş olması; ortaya çıkacak değişimlerin inançlarını nasıl tehdit etmekte olduğunun da bir ifadesidir. Reform çağı öncesinde ortaya çıkan bu ekonomik yükseliş, beraberinde yeni bir yaşama tarzı idealini zihniyet dünyasında hâkim kılmasıyla birlikte; hem geçmişin idealleştirilen değerlerine duyulan özlem pekiştirilmiş hem de bu gönenç yükselmesine uygun düşen bir iman içeriği benimsetilmeye çalışılmıştır. Dinsel isyan çağı Avrupa'yı kasıp kavurmadan önce, Roma'nın düşüşünden beri yaşanan ekonomik bunalımların en büyüğüyle dünya karşılaşmak üzereydi. Sanatsal coşku, bilimsel merak ve teknik maharet toplumda rağbet buldukça; geçmişteki şekilleriyle incelenen öğrenme ve devlet adamlığına duyulan ilgi giderek artmış, nebiye özgü bakış açısında geleceğe doğru yol alınmak istenmiştir. Bütün bireyci beklentilerini insani birikimlerini yeni uygarlığın haznesine dökmüşlerdir. Muhteşem eserlerin içeriğinde sezilenen, güzellik ve bilgelikte dergilenen yaratıcı dehanın gerisinde, böyle bir arayış ve yöneliş bulunmaktadır. Böylesine yaratıcı deha, yontulmamış taştan Michelangelo'nun eserlerini çıkartmış, üzerinde Raphael'in tasvirlerini balçuktan sıvanmış duvarları donatmıştır. Artık gücünün ve yaratıcılığının farkına varabilen insan, kendi yaşadığı çevresinin hükmedicisi olduğu bilincini de edinerek, yeniçağın geldiği müjdesini vermiştir. Orta Çağın teslimiyetçi ve itaatçi kişilik yapısından kurtularak, başarısıyla güven duyan ve yetenekleriyle de geleceğe yönelen insanın; genişleyen ekonomik etkinlik, insanın bu üstünlüğünü kanıtlamış ve utkuya dönüştürmüştür. Feodal bir topluluktaki hâkimiyet gibi, Orta Çağın ekonomik çabaları, birkaç istisnai destekleme dışında, dağınmış olduğu kadar yöresel etkinlik özelliğini taşımaktaydı. Artık her yana dağılmış ve birbirinden kopuk kılınmış faaliyetler, bir düzen altına alınarak örgütlenme eğilimine girmiştir.”* (Bridbury 1995; 79).

Konaklama yerlerini zengin kılan, mücadelelere kazanç sağlayan etmen de ekonomik güçtür. Ekonomik güç, uzunca bir süredir İtalya'da konuşlanmış Batı Avrupa'nın körfezlerine muazzam servetleri yığmış, İtalyan halkını da gönence boğmuştur. Büyük buluşları ortaya çıkartmış, zenginliklerinin sel gibi akıp birikmesini sağlamıştır. *“On beşinci asrın politikalarıyla ilgili bir yargıda bulunurken, yararsızlık ve başıbozukluğun taşıdığı ekonomik öneme yeterince dikkatlerin çekilmediği ve gereken öneminde pek verilmediği sonucuna varılabilir. Siyasal anarşinin hüküm sürdüğü bir çağda, kadere hâkim olan güçler, kendi eğilimleri doğrultusunda geleceğe yön vermekte ve şekillendirmektedir. Avrupa kültüründeki ekonomik canlanışın ve yükselişin en önemli sahipleri arasında, maddi zenginliklerin ve bilimsel buluşların artması dikkatleri çekmekteyse de; kanımızca en önemli neden, bireyin teslimiyetçi topluluk üyesi itaatkârlığından kurtulup, insanın yaratıcı ve yenilikçi bir etken*

olduğunun farkına vararak yeteneklerini geliştirme yoluna girmiş olmasıdır. Kahramanlar çağının karşılaştığı en büyük sorun, maddi zorunluluklara bir çözüm getirilmesinin kaçınılmazlığıydı. Ortaçağların başlangıcındaki Avrupa, tıpkı on ikinci asır dünyasında olduğu gibi, kısır bir döngü içinde, kendi kendisine yeter bir haldeydi. İhtiyaca göre üretimin ve kanaatkârlığın hâkim olduğu bu çağ, artık geride kalmıştı. Çağı kapatan etken, yalnızca bilginin artması ve süreklilik kazanmış cehaletten kurtulması olmamış; ekonomik koşulların yol açtığı tek bir sistemin uygulanmasının zorunlu bir hale gelmesiyle, çok eski bir eksen olan Akdeniz kıyıları üzerinde genişleme kendini göstermiştir. Doğunun tüm zenginlikleri dar menfezlerden geçerek Akdeniz'in sahil kentlerine yığılmakta, ticari stratejinin belirlediği kurallar ve ilkeler en katı sınırları içinde yerine getirilmektedir. Avrupa'nın dışındaki ticari ilişkileri değiştirilemez bir nitelik taşıdığı gibi, içteki bağıntıları esnek kılmak da o denli olanaksızdı. Avrupa'nın temel yerleşim birimi, başlangıçta köy hayatıydı. Köy, gelenekler tarafından yerleştirilmiş belirli uygulamaların yinelenmesi üzerine kurulu olduğu gibi, bu adetler ticaret topluluğunun hissedarları tarafından da benimsenerek pekiştirilmekteydi. Düzensizliğe beslenen istek ile eğilimine karşı duyulan öfke ve kızgınlık yoluyla sürekli baskı altında tutulan geleneksel yol alışında, itaatsizlik ve başına buyruklu da günahkârlığın işareti sayılmıştır. Köy hayatının gerisinde, kasaba diye adlandırılan, daha büyük ve daha ayrıcalıklı bir dünya oluşmaya başlamıştır. Bu kitleler, son derece yavaş bir uyanış gösteren ve ağır bir şekilde yol alan topluluklardan oluşmaktaydı. Ulusçuluk siyasal bir gerçek olarak rağbet bulmaya başladığında, milliyetçilik de en etkili ekonomik bir güç haline almıştır.” (Salwyn 1982; 69).

Koloni hareketiyle canlanan Avrupa ülkelerinden yalnızca üretime dayanan ekonomik yapılanmayı başarabilen özellikle İngiltere gibi ülkeler kazançlı çıkmıştır. Siyasi nüfuzunu askeri zafer koşuluna dayandıran İspanya ve Portekiz gibi ülkeler yığıldıkları altınları ülkede tutamamışlardı. Avrupa'nın ekonomik bakımdan canlanması, bir ölçüde kolonilerden sağlanan servetle daha da etkili olmuş; ticari ilişkiye girdiği ülkeler, kendisine pazar olmaktan kurtulamamıştır. “On beşinci asır, sınırların aşıldığı bir dünya olmuştur. Çok uzunca bir süreden beri, Osmanlı'nın Doğuya uzanan ticaret yolundan yüksek menfaat sağlaması, Avrupa'da ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. Oysa uzunca bir zaman beri, çevre sömürge diyarlardan altın ve gümüş çıkartılarak getirilmiş, Avrupa kentleri servetle dolup taşmıştır. Muazzam miktardaki altın ile gümüş külçeleri, işe ve paraya susamış geçitlerden geçip, aktığı her yere bereketi ve gayreti beraberinde getirmiştir. Paranın gücü karşısında, ne büyük malikâne lordları ve ne de bunların dayandığı angarya/himaye ekonomileri kalmıştır. Çalışmaya hevesli ve işlerinde başarılı köylüler, ilk defa İngiltere'de malikâne sisteminin temelini kaydırmış; küçük birikimler belirli odalarda toplanarak sermaye oluşumu gerçekleştirmiştir. Yalnızca büyük kapitalistler olarak değil, fakat girişimcilik ruhuna sahip olan zenginleşen zümreler tarafından oluşturulmaya başlayan bir varlıklılar sömürü sisteminin temeli katı bir iş disipliniyle denetim altında tutulmak istenmiştir. Diğer taraftan, kasabalı ve zanaatkâr dayanışmacılığın vaktinden önce gelişen bireyci ve kârcı bir zihniyet ortaya çıkmış, kırsal tecritlik içinde arzulan ussal eğilim yoğun şekilde rağbet

bulmuştur. Güneyden Kuzeye ve doğudan da batıya kadar yayılan genişçe bir saha içindeki ekonomik gücün devasa toplanişı ve akıl almaz boyuttaki yükselişleri sonucunda iş hayatı gücünü hemen herkese göstermiştir. Dünyanın gidişatını değiştiren buluşlar, keşifler ve sermaye birikimi neredeyse bir asır boyunca, sürekli ve dayanıklı bir gelişim çizgisi içinde en önemli gelişmeleri sağlamıştır. Tıpkı buhar basıncının neden olduğu devingen bir güc gibi, buluş ile keşifler, ekonomik hayatın gelişmesi üzerinde eylemsel ve güdüsel bir etkide bulunmuştur. Ussal ekonomik etkinliğin koşulları çok uzunca bir zamandan beri hazırlanıyor olmasından dolayı, sonuç, hiç duygusallık içermiyor değildi. Ekonomik devrimin habercisi, üç asır sonra çok daha kapsamlı bir şekilde dikkatleri çekmiş; on altıncı asrın yenedünyası kendi karakterini, birdenbire ortaya çıkmış gibi görünen ekonomik enerjinin etkisiyle oluşturmuştu. Tıpkı on dokuzuncu asırda beliren hızlı servet artışı ile etkili ticari yayılma hareketinde olduğu gibi; daha önceden hiç eşine enderine rastlanmadık bir derecede finansal gücün yoğunlaşmasına tanıklık edilmiştir.” (Scott 1983; 45).

Eski tabakalaşma yapısının şiddetle çökerek, yeni sınıfların toplumsal yükselişleriyle karşılaşılmıştır. Yeni bir kültür ve düşünce sisteminin kesin zafere ulaşması sonucunda iş ve vazife adamı zümresi keskin mücadeleleri içinde mutlak bir başarıya ulaşmıştır. “Avrupa’nın ticari canlanışı sosyo-ekonomik yönden yapısal örgütlenmesi bakımından Antwrept, müstesna bir temel oluşturmuştur. Böylesine bir ekonomik güc oluşumu sırasında Antwrept, yeni dinsel imanun benimsenmesi gibi toplumun düşünsel gelişimi için son derece uygun zeminler ortaya çıkmıştır. Antwerp’teki yabancı tüccarlar, yapılacak her müdahalenin ürün değişimi işlerinde sağlanılmak istenilen hür teşebbüs ortamına zarar vereceğini belirtmişlerdir. Ticaret için Antwerp’e gelen insanların, sağlanılan özgürlük ortamı sayesinde, bu kentten zenginlik ve gönencine katkıda bulunduğunu vurgulamışlardır. Süratle genişleyen hür teşebbüsüyle dikkatleri çeken Antwerp’in liberal burjuva ideallerinin yaşatıldığı ticaret şirketlerinin, dünyanın bütün önemli merkezleriyle irtibata geçerek ağlarını örmesiyle, ekonomik emperyalizm ile birlikte paranın gücü ve girişimcinin dehası da kendisini hissettirmiştir. Sonradan açığa çıkan işadamlarının mektuplarından ve hükümet kararlarından da anlaşılacağı gibi, içinde yaşanılan çağ, siyasal duyarlılıkların çok ötesinde, ekonomik etkinlik dönemiydi. Buluşların ve teknik gelişmelerin üretim sürecine uyarlandığı bu kazanç yolunun kapısı, sömürgecilik yayılmasının ve koloni örgütlenmesinin hız kazanmasıyla, asla kapanmayacaktı Kırk yıllık bir değişim sonrasında dahi, bilimsel buluşların üretime uyarlanmasıyla kat edilen teknik gelişme, hiç hız kesmeksizin günümüze kadar gelecek ve hızına hız katacaktı.” (Salwyn 1982; 73) Us ve bilgeliğin önemi, asla gözden düşmeksizin, giderek önem kazanan ticaret cumhuriyetlerinin içinde, yerini, para kazanma maksadına hizmet eden bir işlevdeki pratik ussallığa terk ettiği gayet açıktı. “Batının bu yeni zengin ve kudretli sınıfının gelişmiş aklının ve ussal kıldığı gayretinin bir semeresi olarak, Portekizlilerin ve İspanyolların bin bir zahmetle ülkelerine getirdiği altın ve gümüşün, üretim etkinliğiyle üstünlüğü ele geçiren kesimlere aktığı gözlemlenmiştir. Eleştiride hakkaniyete önem verilmek istendiğinde, İspanya’nın devasa servetinin içinde, çağının en fazla liberal ve ilerleyen bir topluluk haline

niçin gelemediği, hazinesindeki yığınla altınuna ve gümüşüne rağmen öncü konumu oynamak şöyle dursun kendi yıkımını nasıl hazırladığını, büyük zenginliklerinin içinde nasıl gerilediğini irdelemek gerekir. Bir bütün olarak Avrupa, siyasal ve dinsel çatışmalar içinde güç kaybına uğramış olsa dahi, Orta Çağların sonlarından itibaren ussallığı kendisine çözüm yolu olarak görmüştür. İçteki rasyonel üretim örgütlenmesi ile dışarıda kurduğu koloni yayılması arasında tam bir deneyim edinen Avrupa, faaliyet gösterdiği veya ilişki kurduğu dünyanın her bir köşesinde ussallığın ve bireysel çıkarıcılığın öncülüğünü yapmuştur.” (Barry 1991; 43).

Rönesans başlangıcındaki Avrupa’da bu dönüşüm hareketinin yüreği İtalya’da atmıştır. Reform dönemi Avrupa’nın fikirleri ise Almanya, İsviçre, Hollanda ve Belçika ülkelerinde olmuştur. Eski Roma dünyasına başkaldırın Avrupa kıtasının özellikle uç diyarlarının; yine aynı tepkisel bir şiddet içinde, dinsel erkin merkezi konumundaki Roma’ya bağlanmaktan vazgeçip reformist harekete yönelmiş olmaları, son derece ilginçtir. “*Dine aykırı gelen düşünce ile eylemi ezip yok etmek ve sindirmek gayesiyle, sistematik şekilde ve ara verip aksatmaksızın, amansız bir mücadele kampanyasının başlatılması göçmenleri sıkıntıya uğratmuştur. Zihniyet dünyanın coşkunluğu içinde, maddi servetin de parıltısıyla, düşünürler ve reformistler göçmenlere, rahat edebilecekleri ruhani bir yuva bulmuşlardı. Yeniçağın enerjileri ve gayretleri, mutluluk düşleri diyarıyla sınırlandırılmış gibiydi. Rönesans çağının en önemli karakteristik özelliği olduğu kadar sanayi kapitalizminin dayandığı en önemli temel işlevlerine de sahip bulunan finansal kapitalizm; tüm ekonomik etkinliklerin, ticari kapitalizm ölçeğinde yaygınlık kazandığı on dokuzuncu asrın eğilimini de ifade etmekteydi. Sermaye akımının süratliliği, pazar dünyasının idaresini zorunlu kılan bir hareketlilik içinde parasal kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Doğudan gelen baharat, bakır, alüminyum ve kıymetli madenler; maceraperest İngiliz tüccarlarının gemileriyle taşınmaktadır. Giderek ucuzlayan altın külçeler ve yükselen fiyatlar, yatırım kararlarında kârlılığın gözetilmesine yol açmuştur. Uluslar arası balıkçılık sisteminin gelişmesi, kaynakların stratejik noktalarda büyük ölçüde toplanmasına ve dağıtılmasına neden olmuştur. Paranın gücüyle ulaşılan zaferler, muazzam kazanç fırsatlarına dönüşmüştür.” (Tribe 1988; 67)*

4. DOGMALARDAN BİLİME VE ÖZGÜRLÜĞE GEÇİş SÜRECİNDEKİ AVRUPA

Batıdaki dinsel güdülerin ve dogmaların yaşama tarzı ve yapısal oluşumlar üzerindeki etkisinin irdelenmesi, ister istemez kilisenin tutumunun ne olduğunun incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu irdeleme boyunca sorulması ve yanıtlanması gereken sorular, kısaca, geçmişteki dinsel fikirler, (a) ruhani yaşamla ilgisi bulunmayan toplumsal örgütlenme ile ekonomik davranışı kapsayan sorunları dikkate almakta mıydı; (b) bu dinsel yargılar yalnızca bireyi hristiyan kılmakla yetinmeyip, bir hristiyan uygarlığını yaratmanın gayreti içinde miydi; (c) kilisenin biçimlendirmesi altındaki din, kişisel ahlak ilkeleri ile iş dünyasında hoş görülen uygulamalar arasında kesin bir zıtlılığın var olduğunu kabul edebilmekte miydi; (d) kilise, toplumsal ahlak anlayışına özgü herhangi bir

özel standardın kabulünü öngörmekte miydi; (e) şayet böyle bir eğilimi bulunmaktaysa, inanan kimselerin düşünce ve davranışları üzerinde denetim kurucu zorlayıcı bir güç haline gelebilmiş miydi tarzında özetlenebilir. Reform sonrası gerçekte aydınlanma çağındaki Avrupa’da, devletin, yetkiyi halktan aldığı düşüncesi, halka hizmet etme zorunluluğunu beraberinde getirmiş; bilimsel keşiflerle kilisenin öne sürdüğü vahiy kudretli yaklaşımların gerçekte birer hatalar yumağı olduğunun farkına varılması da, kilise ve dogmalarının yasalar üzerindeki üstünlük iddiasını bir anda sona erdirmiştir. “*Böyle bir düşünsel gelişmenin siyasal önemi, kolaylıkla tahmin olunabilir; toplumsal ve ekonomik düşüncelerdeki benzeri değişmeler, nispeten daha az dikkatleri çeker. Yine de bunlar, önemli ve değerli düşünceler olarak kalmaktadır. Ekonomi biliminin maksada yönelik bir şekilde ve her türlü duygusallıktan uzak olarak ortaya çıkabilmesi; konularının başlangıçta çok daha düşük düzeyde bağımsız hale gelmiş olması ve özellikle de dinin alt bir ilgi alanı oluşturması nedeniyle; devlet teorisindeki dinsel dogmalardan uzaklaşma ve kopma hareketine kıyasla, (ekonomi alanının amoral hale gelmesi) çok daha yavaş şekilde gerçekleşmiştir. Machiavelli çağına gelinceye kadar, devletin dinsel dogmalardan kurtulabilmesi, pek mümkün olamamışsa da; çoğunlukla iş dünyasındaki ilişkilere uyarlanabilecek olan ve tarafların rızalarına dayanan yasal öngörülerin, iş olgusuyla sınırlı kılınması ve ussal bir çözüme yönelmesi eğiliminin kaçınılmazlığı, hukuksal olarak laik devlet anlayışını topluma hakim kılmıştır. On yedinci asrın başlangıcında, İngiltere’de ekonomik örgütlenmeyle ilgili sorunlar bütünüyle kar ve zarar sonuçlarını dikkate alan parasal açıdan tartışılmasına karşın; ussal ekonomik eylem temelini ahlaki bir içeriğinin bulunduğu gerçeği de, hiçbir kimse tarafından yadsınmamaktadır. On altıncı asırda, içeriği ahlaki yargılar ve dinsel dogmalar sahası kapsamında ortaya çıkan öğretilerden doğmuş, siyasal olduğu kadar toplumsal kuramlar, kişisel davranışa dayalı olarak açıklanan ekonomik fenomenler; on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, mekanizmaya yönelik açıklamaları getirmesi, doğal ve kaçınılmaz olmuştur. En azından toplum teorileri arasındaki temele özgü bölünmelerde, bu dünyadaki insan ilişkilerinde bireyin kendisine hakim olması esas almakta; doğüstü ölçütlere yönelmeyi düşünenleri de, ihmal etmemektedir.*” (Thompson, 1960; 92).

Tıpkı çağdaş siyasal teoride olduğu gibi modern toplumsal kuramda da, dinsel dogmaların etkisinin açıklanması yerine doğayı kapsayan ve doğaya yönelen belirli bir görüş geliştirilmiş; kuramsal gelişmelerin gerçekleşmesi, büyük ölçüde yeni doğa kavramlarının benimsenilmesi ile kilise işlevlerinin yorumlanması üzerine kurulmuştur. “*En can alıcı dönem, on altıncı ve on yedinci asırları kapsamaktadır. Hollanda’dan ayrı olarak, en önemli mücadele alanı İngiltere olmuştur. Avrupa ve Amerika arasında antrepo işlevini gören yeni coğrafik konumuyla, Fransa’dan neredeyse iki asır ve Almanya’dan da yaklaşık olarak iki buçuk asır öncesinden başlayan içsel ekonomik birliğini sağlamadaki üstün başarısıyla, belki de hepsinden önemlisi, iş dünyasına hukuksal bir düzen getiren yapısal devrimleriyle, İngiltere; kendisini yetiştirmiş ve parasal sermaye yönüyle de güçlü kılmış, iş adamlarından, gemi sahiplerinden ve tüccarlardan oluşan burjuva sınıfı sayesinde; en önce, en çabuk ve en mükemmel bir şekilde*

toplumunun yapısını değiştirebilmiştir. İngiltere 'deki sosyal yapıdaki değişmenin özünü toplumsal ve ekonomik felsefede dünyevileşme ve laikleşme oluşturmuştur. Siyaset, iř diňyası ve ruhani yönelişler tam bir uyum içinde bütünlük oluşturarak etkinlikte farklı ve bağımsız sahalara ayrılmış; bunlardan her biri, kendi toplumsal varlığının yasalarına bağlı kalarak ve bunları geçerli kılarak, kendi kapsamlarında gelişmeleri için gerekli ortamı sağlamıştır. Toplumsal fonksiyonları kilise içinde olgunlaşmış ve uzunca bir süredir de kiliseyle özdeş kılınmış olduğu halde; bu görevler devlete devredildiğinde, başarı ile saadetin dağılımında ve kültürel değişim sonrası yerleşen uygarlığın korunmasında, iktidar gücüne aşırı ölçüde sevgi beslenilmiştir. Bütün beşeri ilgileri ve faaliyetleri, dinsel doğmaların doruk noktasına ulaştığı bir sistem içinde kapsayan, bir değerler hiyerarşisi kuramı; birbirleriyle hiç bir yaşamsal bağının olmamasına karşın, korunması zorunlu görülen bir denge işleviyle, ayrı ve benzer parçalarının kavramsallaştırılmasının yerine geçmiştir” (Dopsch, 1937; 93).

Avrupa'yı kuşatan bu kültür değişimi, sanayi devrimiyle taçlanan İngiltere'deki sonuçlarını maddi sahada göstermiş olsa dahi; esas itibariyle bu kapitalist birikim, insan davranışları ve faaliyet tarzları üzerinde etkili olan bir zihniyet oluşumuna dayanmaktadır. “Hiç kuşkusuz, dogmadan bilime yönelen bu zihniyet hareketi, yavaş yavaş oluşmaya başlamış; genel karakterini yalanlarmış gibi görünen geçmişindeki geciktirici ve sonu yok olmayla bitecek eğilimleriyle uyum sağlamıştır. Ortaçağın sonlarına doğru ortaya çıkacak olan felsefenin içeriğini kolaylıkla sezinleyebilmek için; on yedinci asrın sonlarındaki ilk tutumun benimsenmiş olması gerekmektedir. On dördüncü asırda, Gresham ismiyle bağlantılı bir şekilde para teorisinin ipuçlarını önceden tahmin edebilmiştir. On beşinci asra gelindiğinde, Laurentius de Rudolfis, ticaret ile maliye programları arasındaki farklılığı görebilmiş; St. Antonino ise, ekonomik faaliyetlerde sermayenin önemini kavrayabilmiştir. Richard Baxter, 1673 yılında yazdığı Charsitan Directory kitabında, Thomas Aquines'in Suma Theologia yapıtındaki üslubunu uygulamıştır. Bunyan, 1680 yılında, ekonomik faaliyet tarzında kişinin kazanç maksadını taşınmasının içerdigi günahkarlık halini; yükselen fiyatlar ve sınır tanımayan tefecilik borçları nedeniyle son derece fakirleşen Orta Çağın dilenci keşişi durumuna düşen Bodman 'ın yaşadığı olaylar kapsamında, ayrıntısıyla irdelemiştir. Ancak, 1500 ile 1700'lü yıllarda zihniyet eğilimleri arasındaki aykırılıklar, son derece büyüktü. Ortaya çıkışından itibaren, ekonomik rasyonalizm İtalya'da oldukça ileri gitmiş, Orta Çağ filozofları tarafından tipik ekonomik sistemler bile oluşturulmuştur. En fazla dikkati çeken öğreti, dogmaya teslimiyeti öngören vaazlar ve yeteneklerle ilgili olmuştur. Vicdanla ilgili en tipik durumlara; Kutsal kitabın, kilise babalarının, kilise hukukunun yorumlarında ve bunları irdeleyen araştırmacıların yargılarında rastlanılmaktadır. Ahlaki yargılarla ve dinsel dogmalarla ilgili olarak sürdürülen tipik tartışma, iki asır kadar sonra, ekonomik eylemin maksada yönelik kılınmasını ve çözüm önerilerini düzenli ve zorunlu olarak kapsamasını irdeleyecektir. ” (Adelson, 1962; 83).

İngiltere'de reformun etkisi, yalnızca ahlaki yargılarda ve dinsel güdülerde değil, eylem ve davranışları bir ölçüde biçimlendiren zihniyet değerlerinin bu işlevlerinde ortaya çıkmıştır. “On altıncı yüzyıl çağının, 8. Henry ve Thomas

Cromwell dönemine, siyasal ilgiler veya keskin ticari uygulamalar kapsamında bir şeyler katabileceğini düşünmenin olanaksız olduğunu belirtmeye hiç gerek yoktur. Ahlakı hor ve gereksiz gören, vicdansızlık ve ilkesizlik içinde ilerleyen eğilimlerin; bunun aksini iddia etmekte olan, ahlaki standartların geçerliliğini ve zorunluluğunu içeren genel inanç temeliyle uyumlu kalabilmesi, düşünülemez. İngiltere'deki 1500 ile 1550 yılları arasında ortaya çıkan tartışmalarla ilgilenen hiçbir kimse; o günlerin yeni ve dikkat çekici ekonomik ilgilerinin, artık gelenekselleşmiş Hıristiyan ahlakı üzerinde biçimlendirici tesirini incelemeksizin; fiyatlardaki yükselişler, sermaye ve faiz, toprak sorunları gibi konular üzerinde neden bu kadar odaklaşmış olduğunu asla tahmin edemez; insanların birbirleriyle ilişki halinde bulunduğu toplumsal örgütlenme biçimini, siyasal kontrolü sağlayan gerçek ve nihai bir erk olarak nasıl kavramaya başlanıldığını, kesinlikle düşleyemez. Kilise görevlilerinin toplumsal politika sorunlarıyla ilgili konular üzerinde elinde bulundurmada inat ettikleri nihai erk konularının dikkate alınmasıyla; Katolikler, Anglikanlar, Lutheristler ve Kalvinistler öğretisel ve yönetsel olarak kilise örgütüyle ilgili olarak çok farklı görüşleri ileri sürmüşler; Luther ve Calvin, Latimer ve Laud, John Knox ve Hacı Babaları toplumsal ahlakın kilisenin yetki alanına girdiği konusunda görüş birliğine varmışlar; kiliseye özgü disiplinin sağlanması konusunda, gerektiğinde bunun uygulanmasına zorla tesir etmeye, kapsamlı şekilde öğretmeye yönelmişlerdir.” (Robertson, 1933; 132).

Oysa on yedinci asrın ortalarına gelindiğinde, kilisenin toplumsal denetimi sağlama konusundaki erki ve üstünlüğü tartışılmaya başlanmış; her şey, bir değişim süreci içine girmiştir. Yeniden düzenleme dönemi sonrasında, siyasal ve düşünsel alanda olduğu kadar yeni ekonomik dünyada da büyük ve önemli değişiklikler yaşanmıştır. “Dinin istemi, en iyimser bir görüşle, örtülü bir talepti; ekonomik işlerde vicdani bir iyiliğe ulaştıran kuralların korunulmasında ısrar etmekteydi. Sivil savaş sonrasında, ekonomik ilerlemenin sağlanması ve davranışlarda hıristiyan standartlara ulaşılması hedef edinilmişse de; yalnızca, dogmaların öngördükleri yaşam anlayışlarının birbirleriyle olan karşıtlığından dolayı değil, bununla birlikte, kilise örgütü mekanizması tarafından zorunlu kılınan bu dünya görüşleri arasında hiç bir ortak standardın oluşturulamayacak ölçüde kiliselerin yollarını birbirlerinden farklı kılmış olmalarından dolayı; dinsel güdülerle gerçekleştirilen davranışların tek bir kalıp altında biçimlendirilmesinin imkansız olduğu kolaylıkla kavranılmıştır. Restorasyon ekonomistlerinin öğrettiği, Hollanda deneyimi tarafından da kanıtlanmış olan, ticaret ile hoşgörünün birlikte geliştirilmesine ve beslenmesine olanak sağlayan bireyciliğin herkes tarafından benimsenilmiş olmasına dayanmaktadır.” (Thompson, 1960; 88).

Altın girişi kadar teknolojik gelişme de, sadece Avrupa kıtasına özgü olarak ortaya çıkan ve hayatın her kesitine hakim olan rasyonelleşme eğilimine olduğu kadar, kapitalist ekonomiye geçiş ya da Orta Çağ zihniyetinden kurtuluş üzerinde etkili olmuştur. “Kıymetli madenlerin ülkeye akması, W. Sombart'ın öne sürdüğü gibi, kapitalizmin doğmasının ana sebebi olarak dikkate alınamaz. Avrupa'da 1530 sonrasında vukuu bulunduğu gibi, kıymetli madenlerin arzındaki bir artışın fiyatları tamamen değiştirerek yükselteceği, diğer uygun şartlar

mevcutken, işgücü organizasyonunun kesin şekli gelişmenin sürecinde ortaya çıktığı zaman, büyük miktarlardaki nakit paranın belirli gruplara akması yoluyla ilerlemenin uyarılacağı, elbette doğrudur. Roma hâkimiyeti devresindeki Hindistan'da dahili malların değişimine giren, bazen yılda 25 milyon Sestertii olmak üzere kıymetli madenlerin çokluğu, ticarî kapitalizmi çok önemsiz bir oranda yükseltmiştir. Kapitalizmi ortaya çıkaran son faktör, sürekli rasyonel nitelikteki teşebbüs, rasyonel muhasebe, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukukun olmasına rağmen; sadece bunlarla da kalınmamakta, rasyonel ruh, genel olarak hayat üslûbunun rasyonelleşmesi ve rasyonel iktisat anlayışı da bunları tamamlayan zaruri faktörler olmaktadır. Rasyonel bütüncül ahlâk ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı; ananeciliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmış, ticaret ve sanayi zümresine dayanmıştır. Geleneksel engeller tek başına ekonomik tahrikler yoluyla aşılmamaktadır. Şayet, ekonomik alakadaki tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçimde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir. Bu çağda keşiş, rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel anlamdaki bir hedefe, yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin gongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatlerinin ekonomik hayatı daima rasyoneldi. Keşişler, Orta Çağın başlarında kısmen ruhban sınıfı olarak teçhiz olunmuş; deniz aşırı teşebbüslerde kilise azalarının istihdamının mümkün kılınmasıyla, resmen memuriyet makamına atanmak için girişilen mücadelelerin onları yoksun bırakmasıyla, Venedik ve Genova dükalarının hâkimiyetiyle yıkılmıştır. Kilise, günah çıkarma hücresi veya günah işlemekten dolayı hissedilen pişmanlığı belirten davranış nizamıyla Orta Çağ Avrupa'sını ehlileştirilmiş; fakat günah çıkartma mecrasıyla Orta Çağın insanları için kendilerini dertten kurtarmayı mümkün kılmasının karşılığında, insanlar, kendilerinin cezalandırmasında taahhüt altına girmişler, kilisenin öğretileriyle günahtan şuurlu olarak kurtulmak niyetiyle var olmuşlardır. Reform, bu sistemi kati bir şekilde sona erdirmiştir. Lutheran reformasyonun mânâsı demek olan, ikilik prensibine ait ahlâkların, evrensel olarak muteber kılınan ahlâk ile hususi şekilde virtüözlerin, yani dinî ahlâkı tamamlayan öncü kimselerin, yararına yapılan kanunlaştırmaların yok olmasıyla uhrevi çilekeşliğe artık bir son verilmiştir. Önceden manastıra katılan müsamahasız dinsel karakterler, şimdi dinlerini dünyadaki hayatlarında tatbik etmekteydiler.” (Weber, 1950; 354-355).

Ekonomik faaliyet hesaba dayalı olarak ve alınan ussal kararlarla sürdürülmeye başlayınca; kendine özgü bir bilimin konusu haline gelerek dinsel doğmaların tesiri alanı dışına çıkmış, ekonomik güdüler ve maddi beklentiler dinsel kaygıların önüne geçmiştir. Hristiyan ahlakçılar tarafından ihmal edilen bu bireycilik ve ussallık temeli, çok kısa bir süre içinde, bilimciliği esas alan bir başka kuramcı düşünürler tarafından ayrıntısıyla ele alınacaktır. “Restorasyon dönemini takip eden iki asır boyunca, yalnızca, sürekli değişim gösteren toplumsal koşullara göz yumma özverilerinde ve uyum sağlama gayretlerinde bulunulmamış; bundan daha fazla, gerçekleşen ekonomik işlemlerdeki dönüşüme bağlı kalarak, hristiyanların ahlaki yargılarını ve dinsel güdülerini oluşturacak etkinlikte bir kavramsallaştırma çalışmasına girişilmiştir. Halkın reyine dayanan

siyasal aritmetiğin yeni bir anlayış olarak benimsenmesi; yetkinin Tanrı'dan indiğine duyulan teslimiyet yerine, iktidarın halktan geldiğine beslenen güvenin ön plana çıkmasına; başlangıçta kuşku dolu bir bekleyişe yol ačan, sonrasında ise yasal dayanak dışında diğer tüm erk kullanımını geçersiz kılan bir hukuk temeline güven duyulmasına neden olmuştur. Matematik ve fizikte çağdaş metodların kullanılmasının tesiriyle, artık ekonomik fenomen de dinin hükmettiği bir saha olmaktan çıkmış, ahlaki yorumlarla engellenen bir eğilim olmaktan kurtulmuş; ussal kararlarla gerçekteşen doğruyu yanlıştan ayıran nesnel bir bilimin konusunu oluşturmuştur. Böylece, ekonomi, yeni matematiksel hesaplama yöntemlerinin de uygulandığı ve kararlara esas alındığı bağımsız bir bilim özelliğine kavuşmuş; yeni hesaplama teknikleri, kişisellikten arındırılmış ekonomik kararlara ve güçlere uygulanmıştır.” (Hodgett, 1972; 87).

Yeni yorumlama biçiminin sonuçları uzunca bir müddet tartışmaların odak noktasını oluşturmuş olsa bile; ekonomik etkinliğin yöntemi, eğilimi ve varsayımları, ruhban sınıfını dahi içine alan tüm eğitim görmüş kimseler tarafından kabul görmüştür. “*Ekonomi biliminin böylesine özgün bir hale gelmesinde en büyük katkıyı sağlayan örnek kişi, Adam Smith dönemi öncesinde yaşamıyla, örnek kişi ve saygı değer bir İngiliz beyefendisi olan, Gloucester dekanı, Tucher Reverend'dir. Dinsel dogmalardan bilimsel kesinliğe geçişi sağlayan bu dönüşüm sürecinin önemli aşamaları, daha sonra ayrıntısıyla irdelenecek olsa dahi; hemen belirtmeliyiz ki, uğranılan bir kültürel değişim vardı, bu devrimin, zihniyetle ve ahlakla ilgili bir boyutu bulunmaktadır. Tüm bu değişimlerin, teknik yönde gerçekteşeninden daha çok, zihniyet sahasında herkesçe bilinen devrimlere yol açmış olduğu, hiçbir kimse tarafından yadsınmamaktaydı. Ekonomik güdülerin ve ihtiyaçların, en azından tarihin başlangıcı kadar eski olduğu bilinen bir gerçekte de; dine yönelişte düşkünlük göstermek veya maddiyata büyük önem vererek materyalizmi muzaffer kılmak, yine en azından insanlık tarihi kadar eski olan eğilimlerdi. Ortaçağın, zevki ve zenginliği hor gören ahlak anlayışi, tefecilikle ilgili kilise hukukunun hükümlerini açıklarken; 'alış-verişlerde vade farkından dolayı fazladan fiyat isteyen, borç ödemelerinde de verdiğinden fazlasını almaya mecbur eden herkes, cehennem çukuruna itilecektir; Tanrı'nın öbür dünyada inananlara hazırladığı evlerden yoksun kalacaktır' diye, uyarılarda bulunmaktadır. Coulton, inanç çağı boyunca önem verilen ilkelerin, bireyci ve çıkarıcı hevesleri nasıl kırdığını gayet güzel bir şekilde açıklamıştır.” (Herlihy, 1968; 95).*

Siyaset ile hukuk sahası arasındaki bağlantılar, ortaçağ döneminden itibaren batıdaki devlet yapısı üzerine derinden tesir etmiş; kişiler arası ilişkileri düzenleme ve denetleme iddiasında bulunan dinsel dogmalar ile ahlaki yargıların kabul ettirilmesinde araç olarak kullanılmıştır. Her şeye rağmen, öğreti ile kişilerin davranışları birbirinden farklı olabilmektedir. Bu nedenle, kuramın gerçeki kapsadığı veya insanların eğilimlerini açıkladığı gibi soyutlama ve genelleme yanılgılarına düşmek, toplumsal olguları anlama ve açıklama işiyle uğraşanların kapılabilecekleri bir yol değildir. Toplumsal gerçekleri irdelemek maksadıyla, teorinin, bir yaşama tarzını eleştirmesi; tıpkı, iyi bir insanın kötü bir kişiye uyarması gibi olmalıdır. Ancak, burada üzerinde durulmak istenilen konu, araştırmacının irdelemeye yöneldiği fenomenlere ait görünümlerin ve içerdikleri

değerlerin kendisine göre seçilip belirlenemeyeceği, insanların eylemleriyle arasında nedensel bir bağlantının olması gerektiği; konuyu incelemek için sorduğu soruların, eylemin içerdiği anlamı açığa çıkartmada çok büyük bir önem taşıdığı; sorgulanan döneme ait olayların tamıklığıyla, seçtiği değerlerin nedenselliğinin doğrulanması halinde, kuramsal bakımdan geçerli olabileceğini bilmesi gerektiğidir. “*Machiavelli, Locke, Smith ve Bentham ’ın kendi yaşadıkları dönemin siyasal eğilimlerinin ve uygulamalarının dışına çıkararak; insanların ideal bir prensi veya Whig’i dört gözle beklediği gibi, bireyci ya da yararlı bir eğilimi kolladıklarını haber vermiş olmaları, mantığa aykırı gelen bir gözden kaçma olarak düşünülmemelidir. Ortaçağda veya on altıncı asırda ekonomik ve sosyal kuramları formüle eden kimselerin yorumlarının temelinde; kilise hukuku, suma theologia ve etkili vaazların bulunması nedeniyle; böyle mantığa aykırı gelen ihmalkarlıkların olması düşünülemezdi. Ayrıca, mahkemeler tarafından uyulan ve geliştirilen kanunların ve hükümlerin, düşüncelerinin gerisindeki esasları oluşturması dolayısıyla da; ekonomik insanın hiç değişmeyen tutkuları pek açığa çıkamamakta, pusuya yatıp fırsat kollamaktadır. Wallas’ın çok ikna edici bir Şekilde gösterdiği gibi, geçiş dönemiyle ilgili örgütlenme biçiminde ve uygarlığın niteliğinde olduğu kadar fikirlerin evriminde de; fiziksel özellikler, alışkanlıkların, bilgisel yönelişlerin ve inançların karmaşık yapısında çok daha az karmaşıklık içermektedir. Oysa fiziksel varlıkların yok edilmesi halinde, bir yıl içinde, insanlığın neredeyse yarısı lme mahkm edilecektir. Kayıt altına alınan tarih dikkate alındığında, bu kısa dönem içinde, bireyin doğduğu andan itibaren devralınan eğilimlerin temeli, önemli değişikliğe uğramış; bu dünyayı oluşturan ilgiler ve değerler, peş peşe gelen bir dizi devrimlere yol açmıştır. İnsan, kendisinden önceki nesiller tarafından iyilik ya da kötülük anlayışına kendi katkısını sunmuş olsa dahi, kendisinden sonra gelecek olanlara devredeceği, geçmişten aktarılan ve tek başına bireyin değiştirebilme kudretini açan toplumsal bir mirasa pek farkında olmadan katılıvermiştir.” (Lowry, 1998; 104).*

Ahlaki davranışı geliştirdiği ölçüde bireycilik, kişin bilinçli ve öz denetimli olmasını sağlamış; yasaya uygun bir hale getirdiği ekonomik etkinlik içinde değişen dinsel değerler, kişiye devletle barıştırmış, bu dünyasıyla da uyumlu kılmıştır. Maddi koşullar ve çevresel kuşatmalar kadar ahlaki yargılar ile dinsel yönelişler; insanın Őahsiyeti üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahip bulunarak, en azından bireyi bilinçli kılmaktadır. Bu çevredeki değişikliklerin etkisi, hiç de yzeyssel olmamıştır. Değişen fonksiyonları nedeniyle birbirleriyle eşit konumda bulunmayan topluluğun sınıflarından meydana gelen bir toplum anlayışı; ister istemez üyelerinin ortak bir maksada yönelik olarak örgütlenmesini gerektirmekte, ekonomik gereksinimlerin giderilmesinde kazanç maksatlı güdülerin rol oynamasını sağlamakta, böylece de görevler ve karşılıklardan oluşan ilişkiler ağını geliştirerek kendisini mekanik bir işlerliğe uyumlu kılmaktadır. “*Artık bir kimse, komşusunun gereksinimlerini karşılamakla kendisini yükümlü kılmamış olmasıyla, insanın kendisini sevmesinin Tanrı’nın inayetine geldiğini savunan öğreti arasında pek bir aykırılık görmemektedir. Ekonomik tutkular ve çıkarlar üzerinde baskı kuran dinsel standartları uygulama eğilimi ile nihai bir ölçüt olarak maksada yönelik çözümleri dikkate alma önceliği arasında bir uyum kurulmak istenmiştir. Ekonomik çıkarların sonu gelmez*

çekiciliği ve sürekliliği, her yerde geçerli kılınamazsa ve kuramsal bir içerikte sistemleştirilemez olsa dahi; en azından irdelenmesi ve keşfedilmesi gereken bir konudur. Dinsel güdüler ile ekonomik ilgiler arasında kurulan bağ sayesinde, birbirini nasıl geliştirmiş olduklarını irdelemek, bu kültür değişiminin temellerine inmek demektir. Ahlaki davranışın diğer türleri arasında yer alan ekonomik etkinliğin bakış açısı ile kişisel olmayan ve neredeyse otomatik olarak işleyen güçlere bağlı kalınarak gerçekleşen yorumlarla, değişimin izleri yakalanmak istenilmektedir. Kilisenin kendi tekelinde gördüğü din adına ve devlet tarafından uygulanan kamu politikası yoluyla yüklenilen sınırlayıcı koşulların dikkate alındığı, bireycilik uğruna girişilen mücadeleleri izleyebilmek için; ekonomik özgürlük adına kazanılan zaferlerin açığa çıkartılması, bu başarılarla kurulmak istenilen yapısal ilişkiler düzeninin haklı kılınması gerekmektedir. Başlangıçta ısrarla talep ettiği halde, sonunda vazgeçmek zorunda kaldığı, kilise örgütünün kendisini toplumun ve devletin üzerinde gören hakimiyet sahalarındaki yetki gücünü elinde tutabilmek gayesiyle giriştiği mücadeleleri izleyebilmek için, boş yere gurura kapılmamak, řu anda sel gibi akıp giden akarsu kaynaklarıyla yetinmek gerekmektedir.” (Day, 1987; 61).

5. SONUÇ

Avrupa reformunun başlattığı dinin dünyevileşmesi sürecinin belki de en önemli düşünsel eğilimi sayılan kazanç maksatlı ekonomik işlerin ve çıkar ilişkilerin manevileştirilmesinin bir gereği olarak tanrının pazara ve değişime hakim olduğu inancı rağbet bulmuştur. Fiyatı alıcıya ve satıcıya kabul ettirenin tanrı olduğu, ekonomik çaba sayesinde artan zenginliğin tanrı mutemetliğinin ve seçilmişliğinin işareti olduğu inancı, Avrupa'nın reform ülkelerinde kabul gördükçe, zenginleşen girişimciler protestan oldukları için kapitalistleşmemiştir, fakat kapitalist oldukları için protestanlığı kendilerine uygun görmüşlerdir. Altın için, parasal kazanç için veya genel olarak mesleki başarı için edilmiş her bir duanın; manevi sahada tanrı için, tanrının şanı için, komşuluk aşkı için edilmiş dua olduğu duygusu ve bilinci tüccarlar ile imalatçılar arasında yaygınlaşınca, protestanlığın mezhepleri yeni değerlerin zaferini sağlamıştir. Tüccar ve imalatçılar kadar diğer zenginlerin protestanlığı seçtiği nasıl bir gerçekse; protestan mezheplerinin de, tanrının mutemetliği bilinci kapsamında, tutumluluk ve sıkı çalışmayı, para biriktirmeyi ve tüm parayı işinde tutarak işletmeyi dinsel bir erdem haline getirdiği de bir gerçektir. Bu dünyanın değil fakat bu dünyada edinilen parasal kazançların ve mesleki başarıların kurtuluşa eriştirdiği duygusuyla, servet sahibi insanlar; işe ayırdıkları zamanı tanrıya ibadet ettiği bilincine kavuşmuş, kazanç maksatlı eylemiyle kendi iç dünyasında barışmış, kazançlarına kazanç katarak işlerine de iman katmışlardır.

KAYNAKÇA

- Adelson H.L. (1962). Medieval Commerce, Van Nostrand publisher, Princeton
- Barry T. (1991). Society and Economy in Early Modern Europe, Clarendon Press, New York
- Bridbury A.R. (1995). The English economy from Bede to the Reformation, D.Dobson, London
- Day J. (1987). The medieval market economy, B.Blackwell Press New York
- De Roover R. (1948). Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges, Beard Books, Cambridge
- Dopsch A. (1937). The economic and social foundations of European civilization, Taylor&Francis Books, London
- Herlihy B. (1968). Medieval Culture and Society, D.Dobson, London
- Hill C. (1973). Reformation to Industrial Revolution; the making of modern English society 1530-1780, Pantheon Books, New York
- Hodgett G. A.J. (1972). A social and economic history of medieval Europe, Routledge, London
- Hunt E.S. (2004). A History Business in Medieval Europe 1200-1550, Koller, New York
- Knight M. (1964). Economic history of Europe to the end of the middle ages, Mifflin Company, Houghton, Boston
- Lowry T.S. (1998). Ancient and medieval economic ideas and concepts of social justice, Library of Congress Catalogina, Leiden, New York
- Pirenne H. (1982). Orta Çağ Kentleri, İletişim Yayınları, İstanbul
- Parks T. (2005). Medici Money : Banking, Metaphysics and Art in Fifteenth Century Florance, W.W.Norton Publisher, New York
- Postan M.M. (1981). Medieval Trade and Finance, Heineman Publisher, London
- Raitt J. (1987) Christian Spiritually : High Middle Ages and Reformation, Crossroad Press, New York
- Robertson H.M. (1933). Aspects of the Rise of Economic Individualism, Cambridge University Press, Cambridge
- Salwyn J. (1982). Social reform and the reformation, AMS Press, New York
- Scott T. (1983). Town, country, and Regions in Reformation Germany, Brill, Leiden
- See H. (1972). Modern Kapitalizmin Oluşumu, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul
- Thompson J. (1960). Economic and social history of Europe in the later Middle Ages, F.Ungar Publisher, New York

- Tribe K. (1988). *Governing Economy : The Reformation of German Economic Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge
- Weber M. (1950). *General Economic History*, Greenberg Publisher, Illinois
- Wood D. (2005). *Medieval Economic Thought*, B.Blackwell, New York